

ઘોરણ- 10

સંસ્કૃત

11. યસ્ય જનનં તસ્ય મરણમ્
જેનો જન્મ તેનું મરણ.

અનુવાદ સાથે સ્વાધ્યાય સોલ્યુશન

કથાના માધ્યમથી ઉપદેશ આપવાની પરંપરા ઘણી પ્રાચીન છે. આજે સંસ્કૃત સાહિત્ય વિશે આપણી પાસે જે માહિતી ઉપલબ્ધ છે, તેના આધારે વિચાર કરવામાં આવે, તો આ પરંપરાનો પ્રારંભ આર્યશૂરની જાતકમાલાથી થાય છે. તેમાં ભગવાન બુદ્ધના પૂર્વ જન્મની કથાઓ છે. પૂર્વના પોતાના વિવિધ જન્મોમાં બુદ્ધે ક્યાં અને કેવી રીતે ધર્મકાર્ય કર્યું હતું તે વિષયવસ્તુને લક્ષ્યમાં રાખીને આ કથાઓ ઘડવામાં આવી છે. એ પછી સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ઘણું કથાસાહિત્ય આવ્યું. આજે પણ આ કથાસાહિત્યમાં સતત વૃદ્ધિ થઈ રહી છે.

સંસ્કૃત કથાઓની એક વિશેષતા એ છે કે તેમાં પાત્રોનું જે નામકરણ હોય છે, તે પાત્રનાં કર્મ કે ગુણને વ્યક્ત કરીને તે-તે પાત્રના ચરિત્રને વર્ણવતું હોય છે. પ્રસ્તુત કથામાં જે બે પાત્રો છે, તેમાં એક વિત્તદાસ છે અને બીજું પાત્ર કૂટનાથ છે. વિત્તદાસ એટલે પૈસાનો ગુલામ અને કૂટનાથ એટલે કૂટનીતિનો સ્વામી. વિત્તદાસ પોતાના નામ પ્રમાણે પૈસાનો ગુલામ હોઈ લોભી તરીકે પ્રસ્તુત છે. જ્યારે કૂટનાથ પોતાના નામ પ્રમાણે કૂટનીતિ દ્વારા કોઈને પણ (અહીં લોભી વિત્તદાસને) પાઠ ભણાવનાર પાત્ર તરીકે પ્રસ્તુત છે.

સંસ્કૃતમાં એક સૂક્તિ છે – ‘લોભ પાપસ્ય કારણમ્’ અર્થાત્ લોભ પાપનું કારણ છે. લોભ જુદી જુદી રીતનાં પાપ કરાવીને કેવી રીતે માણસને હાનિ પહોંચાડે છે તે આ કથા ઉપરથી સમજી શકાય છે. પાઠની વાક્યાવલિમાં વિશેષણ- વિશેષ્યના પ્રયોગ પર્યાપ્ત પ્રમાણમાં છે અને તેમને ધ્યાનમાં લઈને વિશેષણ- વિશેષ્યના પ્રયોગની પદ્ધતિને પણ બરાબર રીતે જાણી શકાશે.

अस्ति वित्तदासो नाम प्रभूतलोभः समृद्धः कश्चित् वणिग्जनः। तस्य कूटनाथाभिधः वैश्यः प्रातिवेशिकः आसीत्।

ખૂબ લોભી અને ધનવાન વિત્તદાસ નામનો કોઈ એક વાણિયો હતો. તેનો કૂટનાથ નામનો એક વેશ્ય પડોશી હતો.

एकदा कूटनाथेन चिन्तितं यदयं वित्तदासः धनिकोऽपि लुब्धो वर्तते। अतः केनापि उपायेन मया असौ वञ्चनीयः। एवं विचार्य सः कूटनाथः एकदा वित्तदासस्य गृहमुपगम्य अकथयत्, "भोः श्रेष्ठिन्, अस्माकं बहवः कुटुम्बिजनाः श्वः अतिथयः भविष्यन्ति। तेषामर्थं भोजनादिनिर्माणाय कानिचित् पात्राणि कृपया मह्यं यच्छतु। परश्वः तानि प्रत्यर्पयिष्यामि।"

એક વાર કૂટનાથે વિચાર્યું કે આ વિત્તદાસ ધનવાન હોવા છતાં લોભિયો છે. તેથી કોઈ પણ ઉપાયે મારે આને છેતરવો. આમ વિચારીને તે કૂટનાથે એક વાર વિત્તદાસના ઘેર જઈને કહ્યું, “હે શ્રેષ્ઠ, અમારા ઘણા કુટુંબીજનો આવતી કાલે અતિથિઓ બનશે. તેમના માટે ભજન વગેરે બનાવવા કેટલાંક વાસણો કૃપા કરીને મને આપો. પરમ દિવસે તે બધાં (વાસણ) પાછાં આપી દઈશ.”

પ્રાતિવેશિકધર્મભાવેન વિત્તદાસઃ કૂટનાથાય પાત્રાણિ પ્રાયચ્છત્ ।

પડોશી ધર્મની ભાવના વડે વિત્તદાસે કૂટનાથને વાસણો આપ્યાં.

પાત્રોપયોગાવસાને કૂટનાથઃ પાત્રાણિ પ્રત્યર્પયિતું વિત્તદાસસ્ય ગૃહમગચ્છત્ । તૈઃ પાત્રૈઃ
સહ કૂટનાથઃ અન્યાનિ કાનિચિત્ લઘૂનિ નૂતનાનિ પાત્રાણિ અપિ તત્ર સ્થાપિતવાન્ । લઘૂનાં
નૂતનાનાં પાત્રાણાં દર્શનેન વિસ્મિતઃ વિત્તદાસઃ કૂટનાથમપૃચ્છત્, “ભૌ વયસ્ય ! એતાનિ
પાત્રાણિ મમ ન સન્તિ ।” કૂટનાથઃ અકથયત્ “મિત્ર ! યાનિ પાત્રાણિ ભવતા દત્તાનિ તાનિ
મમ ગૃહે રાત્રૌ પ્રસૂતાનિ । એતાનિ લઘૂનિ નૂતનાનિ પાત્રાણિ ભવતઃ પાત્રાણામપત્યાનિ સન્તિ ।”

વાસણોનો ઉપયોગ થઈ ગયા પછી કૂટનાથ વાસણો પાછાં આપવા માટે વિત્તદાસને
ઘરે ગયો. તે વાસણો સાથે કૂટનાથે બીજાં કેટલાંક નાનાં નવાં વાસણો પણ ત્યાં મૂક્યાં.
નાનકડાં નવાં વાસણો જોઈને નવાઈ પામેલા વિરદાસે કૂટનાથને પૂછ્યું, “હે મિત્ર, આ
વાસણો મારાં નથી.” કૂટનાથે કહ્યું, ‘મિત્ર! જે વાસણો તમે મને આપેલાં તેઓનો મારા ઘરમાં
રાત્રે જન્મ થયેલો. આ નાનાં નવાં વાસણો તમારાં વાસણોનાં બચ્યાં છે.

અપત્યરૂપેણ નૂતનાનિ પાત્રાણિ સમ્પ્રાપ્ય વિત્તદાસઃ પ્રસન્નઃ જાતઃ।

બચ્ચાંરૂપે નવાં વાસણો મેળવીને વિત્તદાસ ખુશ થયો.

વ્યતીતેષુ કતિપયેષુ દિવસેષુ કૂટનાથઃ પુનરપિ વિત્તદાસં પાત્રાર્થં પ્રાર્થયત ।પ્રદત્તેભ્યઃ પાત્રેભ્યઃ અપિ

અધિકાનાં પાત્રાણાં લાભો ભવિષ્યતિ ઇતિ દુર્મત્યા પ્રેરિતો વિત્તદાસઃ તસ્મૈ સર્વાણિ ઇષ્ટાનિ પાત્રાણિ દત્તવાન્।

કેટલાક દિવસ વીતી જતાં ફરી વાર કૂટનાથે વિત્તદાસને વાસણો માટે માગણી કરી. આપેલાં વાસણો

કરતાં પણ વધારે વાસણોનો લાભ છે એવી દુર્મતિથી પ્રેરાયેલા વિરદાસે તેને બધાં જોઈતાં વાસણો આપ્યાં,

व्यतीतेऽपि एकमासे यदा कूटनाथः पात्राणि न प्रत्यर्पितवान् तदा चिन्तामापन्नः वित्तदासः कूटनाथगृहं गत्वा स्वकीयानि पात्राणि अयाचत। कूटनाथः सशोकम् अकथयत्, “भवतः सर्वाणि पात्राणि मृतानि”। वित्तदासः कोपाविष्टः सन् अकथयत् “एवं कथं भवेत् । भो वञ्चक ! त्वं मिथ्या वदसि । निर्जीवानां पात्राणां मरणं कथं सम्भवति?”

કેટલાક દિવસ વીતી જતાં ફરી વાર કૂટનાથે વિત્તદાસને વાસણો માટે માગણી કરી. આપેલાં વાસણો કરતાં પણ વધારે વાસણોનો લાભ છે એવી દુર્મતિથી પ્રેરાયેલા વિરદાસે તેને બધાં જોઈતાં વાસણો આપ્યાં, એક માસ વીતી જવા છતાં જ્યારે કૂટનાથે વાસણો પાછાં ન આપ્યાં ત્યારે ચિંતિત થયેલા વિત્તદાસે કૂટનાથના ઘેર જઈને પોતાનાં વાસણો માગ્યાં. કૂટનાથે શોક સાથે કહ્યું, ‘તમારાં બધાં વાસણો મરી ગયાં છે.’ગુસ્સે થયેલો વિત્તદાસ બોલ્યો, ‘આવું શી રીતે બને? હે ઠગારા! તું તું હું બોલે છે. નિર્જીવ વાસણોનું મરણ કઈ રીતે શક્ય છે?’

કૂટનાથઃ ધૈર્યમવલમ્બ્ય શાન્તવચસા અવદત્,

“મહોદય ! યદિ પાત્રાણાં જન્મ ભવતિ, તર્હિ તેષાં
મરણમપિ ભવતિ। પૂર્વ જાતાનિ પાત્રાણિ ભવતઃ ગૃહે
વિલસન્તિ। યાનિ પાત્રાણિ ભવદ્ભિઃ દત્તાનિ તાનિ મમ
ગૃહે મૃતાનિ। તત્ર અહં કિં કર્તું સમર્થઃ। પશ્ય,

કૂટનાથ ધીરજ ધરીને શાંત વચનથી બોલ્યો,
“હે મહાશય ! જો વાસણોનો જન્મ થાય છે તો તેમનું
મરણ પણ થાય છે. પહેલાં જન્મેલાં વાસણો તમારા
ઘરમાં શોભે છે. જે વાસણો તમે આપેલાં તે મારા ઘરમાં
મરી ગયાં. તે બાબતમાં હું શું કરી શકું? જુઓ ...

“જન્મ ભવતિ પાત્રાણાં મરણે સંશયઃ કથમ્ ।

જગતિ યત્સમુત્પન્નં નશ્યતિ સર્વથા ધ્રુવમ્ ॥”

‘વાસણોનો જન્મ થાય છે તો મરણની બાબતમાં સંશય શા માટે ? જગતમાં જે ઉત્પન્ન થયેલું હોય
છે તે સર્વ પ્રકારે ચોક્કસપણે નાશ પામે છે.”

स्वाध्याय

प्र. 1. अधोदत्तेभ्यः विकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चिनुतः

(1) वित्तदासः धनिकोऽपि कीदृशः आसीत् ?

A. सन्तुष्टः

B. उदारः

C. लुब्धः

D. असन्तुष्टः

(2) कूटनाथस्य गृहे के अतिथयः भविष्यन्ति?

A. कुटुम्बिजनाः

B. प्रातिवेशिकाः

C. साधवः

D. ग्रामजनाः

(3) वित्तदासः कूटनाथाय केन भावेन पात्राणि प्रायच्छत् ?

A. मात्रधर्मभावेन

B. दयाभावेन

C. मित्रधर्मभावेन

D. प्रतिवेशिकधर्मभावेन

(4) कूटनाथः कदा पात्राणि प्रत्यर्पयितुं वित्तदासस्य गृहम् अगच्छत् ?

A. भोजनावसाने

B. पात्रोपयोगावसाने

C. कार्यावसाने

D. आगामिनिदिवसे

(5) किं सम्प्राप्य वित्तदासः विस्मितः अभवत् ?

A. पुरातनानि पात्राणि

B. अर्वाचीनानि पात्राणि

C. नूतनानि पात्राणि

D. गुरुणि पात्राणि

(6) 'भवतः सर्वाणि पात्राणि मृतानि।' इदं वाक्यं कः वदति?

A. कूटनाथः

B. वित्तदासः

C. कूटमतिः

D. वित्तनाथः

प्र. 2. अधोदत्तानां वाक्यानां रिक्तस्थाने प्रकोष्ठगत शब्दस्य योग्यरूपं लिखत

(1) अस्ति वित्तदासो नाम प्रभूतलोभः.....समृद्ध..... वणिग्जनः (समृद्ध)

(2) कानिचित् लघूनि.....नूतनानि..... पात्राण्यपि तत्र स्थापितानि। (नूतन)

(3) .....व्यतीतेषु.....कतिपयेषु दिवसेषु कूटनाथः पुनरपि वित्तदासं पात्रेभ्यः प्रार्थयते। (व्यतीत)

(4) सः तस्मै.....सर्वाणि इष्टानि.....पात्राणि दत्तवान्। (सर्व, इष्ट)

(5) कूटनाथः.....सशोकम्.....अकथयत्। (सशोक)

प्र. 3. एकवाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तरत -

(1) कूटनाथः किमर्थं पात्राणि अयाचत?

उत्तरम् - अतिथिभूतानाम् कुटुम्बिजनानाम् भोजनादिनिर्माणाय कूटनाथः पात्राणि अयाचत।

(2) किं सम्प्राप्य वित्तदासः प्रसन्नः सञ्जातः?

उत्तरम् - अपत्यरूपेण नूतनानि पात्राणि सम्प्राप्य वित्तदासः प्रसन्नः सञ्जातः।

(3) कूटनाथगृहं गत्वा वित्तदासः किम् अयाचत?

उत्तरम् - कूटनाथगृहं गत्वा वित्तदासः स्वकीयानि पात्राणि अयाचत।

(4) निर्जीवानां पात्राणां किं न सम्भवति?

उत्तरम् - निर्जीवानां पात्राणां मरणं न सम्भवति।

(5) जगति किं सर्वथा ध्रुवं नश्यति?

उत्तरम् - जगति यत्समुत्पन्नं तत् सर्वथा ध्रुवं नश्यति।

प्र. 4. अधोदत्तानां पदानां कृदन्तप्रकारं लिखत -

- (1) लुब्धः- लुभ् धातोः (4 प.) त-प्रत्ययान्त कर्मणि भूतकृदन्तम् पुं. प्रथमा-एकवचन
- (2) प्रत्यर्पयितुम् - प्रति + अप् (1 प.) प्रेरकं हेत्वर्थक धातुसाधितं कृदन्तम्
- (3) दत्तानि - दा (1 प., 3 उ.) कर्मणि भूतकृदन्तम्, नपुं. प्रथमा-द्वितीया - बहुवचन
- (4) वञ्चनीयः- वञ्च (10 प.) विध्यर्थ कृदन्तम्, पुं. प्रथमा-एकवचन
- (5) सम्प्राप्य - सम् + प्र + आप् (5 प.), सम्बन्धक भूतकृदन्तम् अथवा ल्यबन्तम् अव्ययम्
- (6) आपन्नः - आ + पद् (4 आ.) कर्मणि भूतकृदन्तम्, पुं. प्रथमा-एकवचन

प्र. 5.सन्धिं प्रयोजयत-

- (1) वित्तदासः + नाम = वित्तदासो नाम
- (2) कः + चित् = कश्चित्
- (3) धनिकः + अपि = धनिकोऽपि
- (4) श्वः + अतिथयः = श्वोऽतिथयः
- (5) वित्तदासः + तस्मै = वित्तदासस्तस्मै

प्र. 6. रेखाङ्कितानां पदानां स्थाने प्रकोष्ठात् उचितं पदं चित्वा प्रश्नवाक्यं रचयत -

(कदा, कुत्र, कैः, कस्य, केषाम, कः)

(1) पात्रैः सह अन्यानि पात्राणि स्थापितानि।	➡ कैः सह अन्यानि पात्राणि स्थापितानि?
(2) पात्राणि रात्रौ प्रसूतानि।	➡ पात्राणि कदा प्रसूतानि?
(3) कूटनाथः पात्रेभ्यः प्रार्थयत।	➡ कः पात्रेभ्यः प्रार्थयत?
(4) पात्राणि भवतः गृहे विलसन्ति।	➡ पात्राणि कस्य गृहे विलसन्ति?

(5) पात्राणां जन्म भवति। ➡ केषाम् जन्म भवति?

प्र. 7. सूचनानुसारं शब्दरूपं लिखत

शब्दः	मूलशब्दः	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्
उदा., नूतनानि	नूतन (विशेषण)	नपुंसकलिङ्ग	प्रथम/द्वितीया/सम्बोधनम्	बहुवचनम्
(1) पात्राणाम्	पात्र	नपुंसकलिङ्ग	षष्ठी	बहुवचनम्
(2) उपायेन	उपाय	पुंलिङ्ग	तृतीया	एकवचनम्
(3) रात्रौ	रात्रि	स्त्रीलिङ्ग	सप्तमी	एकवचनम्
(4) दिवसेषु	दिवस	पुंलिङ्ग	सप्तमी	बहुवचनम्
(5) मया	अस्मद् सर्वनाम	सर्वलिङ्गेषु समानं	तृतीया	एकवचनम्

प्र. 8. क्रियापदं वर्तमानकाले परिवर्त्य वाक्यं पुनः लिखत

(1) कूटनाथः वित्तदासम् अकथयत्।

उत्तरम् – कूटनाथः वित्तदासं कथयति। अथवा
कूटनाथः वित्तदासाय कथयति।

(2) कुटुम्बिजनाः अतिथयः भविष्यन्ति।

उत्तरम् – कुटुम्बिजनाः अतिथयः भवन्ति।

(3) वित्तदासः कूटनाथाय पात्राणि प्रायच्छत्।

उत्तरम् - वित्तदासः कूटनाथाय पात्राणि प्रयच्छति।

પ્ર. ૯. અધોદત્તાનાં પ્રશ્નાનામ્ ઉત્તરાણિ ગુર્જરભાષાયામ્ લિખત

(1) કૂટનાથે વિત્તદાસને છેતરવા માટે કઈ યોજના બનાવી ?

ઉત્તર : મહેમાનો આવવાના છે, એવું બહાનું કાઢીને કૂટનાથ વિત્તદાસ પાસેથી થોડાં વાસણો લઈ ગયો. પછી વાસણો પાછાં આપ્યાં ત્યારે તેમાં વધારાનાં થોડાં નાનાં નવાં વાસણો હતાં. કૂટનાથે વિત્તદાસને કહ્યું કે તમારાં વાસણોનો જન્મ થતાં વાસણો વધ્યાં છે. વિત્તદાસ પાસેથી બીજાં વાસણો મેળવવા માટે કૂટનાથે આ યોજના બનાવી.

(2) વિત્તદાસે કૂટનાથને બીજી વાર પાત્રો (વાસણો) શા માટે આપ્યાં?

ઉત્તર : કેટલાક દિવસો પછી કૂટનાથે વિત્તદાસ પાસે વાસણોની ફરી માગણી કરી. આપેલાં વાસણો કરતાં પણ વધારે વાસણોનો લાભ થશે એવી દુષ્ટ બુદ્ધિથી પ્રેરાયેલા વિત્તદાસે તેને બધાં જોઈતાં વાસણો આપ્યાં.